

Doç.Dr. Rauf Kerimov¹

X.-XVII. YÜZYILLARDA YAKIN VE ORTA DOĞUDA MÜZİK ALETLERİ ÜZERİNE YAPILAN ARAŞTIRMALAR

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, X.-XVII. yüzyıllar arasında Yakın ve Orta Doğuda yaşamış İslam filozoflarının müzik aletleri konusunda ortaya koyduğu araştırmalarına yönelik genel bir değerlendirme yapmaktır. Genellikle müzik kültüründe büyük gelişmelerin yaşandığı orta çağ, Doğuda müzik bilimi alanında bir dizi kuramsal eserlerin yazıldığı bir zaman dilimidir. Bu hususta müziğin estetik, felsefi ve pratik boyutlarına ilişkin üstün eserler vermiş büyük İslam filozoflarının çalışmalarında zengin ve ayrıntılı bilgilere rastlanmaktadır. Hem filozof hem de müzik kuramcısı olma özelliklerini birlikte taşıyan bu düşünürlerin araştırmalarında perde, aralıkların oranı, tartım gibi müzik bileşenlerinin yanı sıra müzik aletlerinin tanımı, akort düzeni, çalınış tekniği ve sınıflandırılması gibi birçok konuda önemli bilgiler sağladıkları görülmektedir. Bilindiği gibi Antik çağın felsefi eğitim sisteminde müzik, bilim sınıflandırmasında matematiksel bilimler içerisinde yer alan bir bilim olmuştur. Bilim ve sanat hakkında doktrinler Antik Yunan uygarlığında başlamış, orta yüzyıllarda Doğuda yayılarak gelişme süreci geçirmiş ve daha sonra Avrupa'ya intikal etmiştir.

Bu çalışmada incelediğimiz İslam filozoflarının eserleri de bu uygulamanın, Doğu'daki seçkin örneklerini oluştururlar. Bu bilim insanlarının müzik konusu üzerine yazdığı çalışmalarında müzik aletlerin yapısı, teknik ve icrasal imkânları, gelişme tarihi ve isimlerinin etimolojisi araştırılmış, çalgıların karakteristik özellikleri verilmekle birlikte karşılaştırmalı analizi yapılmıştır. Bu çalışmada Yakın ve Orta Doğu medeniyetinde müzik aletlerine ait araştırmalar tarihsel süreçte ele alınarak, bu araştırmaların önemi geniş bir şekilde değerlendirmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Doğu filozofları, müzik bilimi, müzik kuramları, müzik aletleri, müzik aletlerinin sınıflandırılması

STUDY ON MUSICAL INSTRUMENTS IN THE NEAR AND MIDDLE EAST IN 10th–17th CENTURIES

ABSTRACT

The aim of this article is devoted to the study of the Works on musical instruments of distinguished Islamic philosophers that lived in the 10th-17th centuries, in the Near and Middle East. As a rule, medieval East is a temporary segment of the main events in musical culture, theoretical works and a series of articles in the music field. In the works of the great Islamic philosophers, rich and detailed information related to the aesthetic, philosophical and practical aspects of music are accessible. In Works the questions of frets, intervals and rhythm are discussed, from the point of view of philosophy and theory of music, also there is information about tuning, method of playing and classification of musical instruments. As is known, in the era of ancient culture in the scientific classification music took place among arithmetic sciences. The doctrine of science and art began in the ancient Greek civilization, in the Middle Ages widely spread in the east, in the course of development passed to Europe

¹ Erciyes Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Müzik Bölümü, rkerimov2010@gmail.com

The purpose of this work is to identify and evaluate research on musical instruments in the Near and Middle East. This work was carried out on a comparative historical method, an analysis of archival, library and book materials.

Keywords: Eastern philosophers, musicology, music theories, musical instruments, classification of musical instruments

1. GİRİŞ

İslam medeniyeti bağlamında felsefeyle birlikte doğan müzik bilimi, güzel sanatların ayrılmaz bir parçası hâline gelerek dünya müzik hazinesinin yazılı kaynakları içerisinde yer almıştır. Bilim ve felsefenin beraberinde müziğin de kudret kazanması için uğraşan Orta Çağ Doğusunun büyük filozofları, müzik alanında sadece teorik düşünce ve görüşleri ile değil, aynı zamanda yenilik ve icatlar gerçekleştirerek yaptıkları pratiklerle üstat sanatçı zirvesine yücelmişlerdir. Antik Yunan düşünürlerin birçok eserini Doğu müziğine kazandıran El-Kindî, Fârâbî, İbn-i Sînâ gibi Müslüman bilim insanları sadece tercümeyle kanaat etmemiş, Yunan bilginlerin eserlerini detaylı bir şekilde inceleyerek gördükleri eksiklikleri tamamlamış ve yorumlamalarda bulunmuşlardır. Diğer taraftan bu üç büyük filozofun İslam müzik anlayışına en önemli katkısı, bilimsel bir ekol kurarak müzik kurallarının sistemli bir şekilde ele almalarıdır. Böylece, tercüme hareketi sonrası IX.-XIV. yüzyıllar arasında pek çok Arapça ve Farsça müzik kitabı yazılmış, daha özgün bir müzik bilimi ortaya konulmasında bir dönüm noktası oluşturularak Doğu müzik nazariyatı geleneği başlatılmıştır. XIII. yüzyıl İslam dünyasında müzik bilimi üzerine yaptığı araştırmalarla bilinen önemli bir diğer isim, Türk müzik bilgini Safiyyüddin-i Urmevî olmuştur. O'nun eserlerinde müzik aletleri yapımı konusunda verdiği bilgiler ayrı bir öneme sahiptir. Urmevî'den sonra Doğu müzik tarihinin büyük üstatlarından Abdülkâdir Merâgî, Türk müziğinde kullanılan çok sayıda telli, üfleme ve vurma müzik aletinin morfolojik yapısına ilişkin çok önemli bilgiler ortaya koymuştur. Yükselen Osmanlı devletinde XV. yüzyılda müzik teorisi üzerine ilk Türkçe eserler yazılmaya başlanmıştır. Büyük bir siyasi güce sahip Osmanlı İmparatorluğunda bilim ve teknolojinin ilerlemesiyle birlikte sanatta da gelişme evresi yaşanmaktadır. XV.-XVII. Yüzyıllar arasında Osmanlı tarihinde çığır açan Taşköprîzâde, Evliya Çelebi gibi tarihçi yazar, seyyah ve bilginlerin eserlerinde kendi dönemlerine ait müzik aletleri hakkında yer alan gözlem ve değerlendirmeler müzikoloji ve organoloji açısından büyük bir değer taşımaktadır.

Böylece, Doğu dünyasında müzik bilimine eşsiz eserler kazandırmış olan Türk bilginlerin araştırmaları, gerek kendi dönemlerinde gerekse daha sonraki devirlerde birçok bilim insanının ilgi odağı haline gelmiş, bu eserlerdeki ileri sürülen fikirler yüzyıllar boyunca müzikologlara rehberlik etmiştir. Müslüman Türk bilginlerin bu değerli çalışmaları Avrupa'ya aktarılmış, Doğunun bilim ve kültür serveti Avrupalılar tarafından hızlı bir şekilde benimsenmiştir. Bugün, Batı müziğinin teorik kökenini oluşturması bakımından önem taşıyan bu çalışmalar, Batı müzik bilimcilerinin İslam filozoflarının eserlerinden etkilendiklerinin ispatı niteliği taşımaktadır.

Bu çalışmada, orta çağda yaşamış İslam filozofların müzikle ilgili yazmış olduğu eserler üzerinden, dönemin müzik anlayışı ve çalgılar kavramı tartışmaya sunulmaktadır. Özellikle organolojik bilgiler içeren araştırmalar, Türk müziği kuramlarına dair telif edilen eserler arasında oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Bu

çalışmalar sayesinde bugün, zaman içinde kaybolan ve unutulmuş birçok çalgının yapısı, akort düzeni ve icra şekilleri hakkında bilgi sahibi olunmaktadır. Bu bakımdan konuyla ilgili kronolojik bir yöntem izlenerek, orta çağ dönemi Doğu bilginlerinden Fârâbî, İbn-i Sinâ, Urmevî, Hasan Kâşânî, Merâgî, Ahmedoğlu Şükrüllah, Taşkoprîzâde Ahmed Efendi ve Evliya Çelebi'nin müzik aletlerine ilişkin yaptığı araştırmaların bir kaçını incelenmiştir. Tarihsel yöntem modeli seçilen bu çalışmada kütüphane, arşiv ve kaynak kitap taraması yapılarak materyallere ulaşılmıştır. Orta çağ Doğusunda müzik üzerine yazılmış olan kaynakları inceleyerek, bugünün insanının anlayış biçiminde karşılık bulacak şekilde sunabilmek, bu alanda araştırma yayınlarının zenginleşmesine katkıda bulunabilmek amaçlanmıştır.

2. ORTA ÇAĞDA YAŞAMIŞ İSLAM FİLOZOFLAR ve MÜZİKLE İLGİLİ YAZMIŞ OLDUĞU ESERLER

2.1. Fârâbî

Doğu Müziği üzerine ilk bilimsel incelemelerde bulunan kişi, İslam felsefesinin ilk kurucularından sayılan Fârâbî (870–950) olmuştur. Müzik konusunu ele aldığı eserleri “Kitâbu'l-Mûsikâ'l-Kebîr”, “Kitâbü İhsâi'l- İkâat”, “Kitâb fi'l-İkâat”tır. Bundan başka, ünlü “İhsâu'l-Ulûm“ eserinde bilimler arasına müziği de ilave ederek, müziğin öneminden bahsetmiştir. Fârâbî'nun müzikle ilgili eserleri sadece Doğu müziği ve müzik aletleriyle sınırlandırılmış olsa bile oldukça kapsamlı araştırmalardır. Büyük filozofun özellikle müzik sanatı üzerine X. yüzyılda yazdığı “Kitab-ül Mûsikî-ül Kebîr”, ilk akademik nitelikli çalışmalardan olup müziğin bilimsel yönleri ve çalgılarla ilgili ileri sürülen problemleri kapsamaktadır. Fârâbî burada müzik bilimini kuramsal ve uygulamalı olarak ikiye ayırarak perde, tellerin akort ve düzeni gibi teorik konuların yanı sıra çalgıların morfolojik ve akustik özellikleri hakkında da ayrıntılı bilgiler vermiştir (Abdullayeva, 2002: 18). Yunan bilginlerin çalışmalarından farklı olarak Fârâbî, müzik aletlerinin pratik yönlerinden daha çok teorik özelliklerini ön plana çıkararak detaylı öğrenimine ilgi göstermiştir. Araştırmalarının önemli bir diğer özelliği, Doğu coğrafyasına ait tüm telli ve üfleme çalgıları incelemiş olmasıdır (Ata, 2007: 3). Bunun yanı sıra, eserlerinde sezilen çeşitli çalgılara olan benzersiz bilimsel yaklaşımı, Fârâbî'nin mükemmel bir müzisyen becerisini de ortaya koymaktadır. Teorik ve pratik müzik eğitiminde telli çalgıların diğerlerine göre daha üstün bir konuma sahip olduğunu öne süren Fârâbî, bu anlamda daha çok önemseydiği ud ve tanburdan geniş ölçüde bahseder. Ud ve tanbur hakkında verdiği ayrıntılı bilgiler, aynı anda bu çalgıların strüktürel özelliklerine de ışık tutmaktadır. Örneğin, Bağdat tanburu ile Horasan tanburunu karşılaştırarak bu aletlerin perde bağı sayısı ve aralarındaki oranlardan söz etmiştir. İki telli Horasan tanburunu tanıtırken, bu çalgının sapında çok sayıda perde bağı bulunduğunu ve bu bağların bir kısmının hep aynı yere bağlandığını, bir kısmının ise memleketten memlekete, icracıdan icracıya değişiklik gösterdiğini, kiminin az kiminin çok kullanıldığını söyler. Bağların nerelere ve nasıl bağlanacaklarını açıklar (Başer, 2006: 7). Bazı kaynaklarda ud ve kanun aletlerinin Fârâbî tarafından icat edildiği ileri sürülse de, doğruluğunu kanıtlayacak bir belge bulunmamaktadır (Özalp, 2000: 306-308). Fârâbî'nin udu icat etmesi yanlış bir bilgi olmakla beraber, ud üzerinde çalışmalar ve yenilikler ona bir tel ilave ederek düzeninde bazı değişiklikler yapması pek muhtemeldir (Özalp, 2000: 168). Bu çalgıların Fârâbî'den önce de kullanıldığı bilindiği için, onun bu çalgıların düzeninde bazı değişiklikler yapmış olabileceğini

kabul etmek daha uygun olabilir (Akpınar, 2001: 181). Çalışmalarında ses müziğinin çalgılara göre daha uzun bir gelişim süreci geçirdiğini ve çalgıların genelde sese eşlik etmek için yaratıldığı düşüncesini savunan Fârâbî, insan gırtlığının en mükemmel çalgı olduğu kanaatinde. Zira insan gırtlığı, ses verebilmenin yanı sıra ezgileri de mükemmel bir şekilde icra edebilecek özelliğe sahiptir. Bu yüzden insanoğlu tarafından icat edilen çalgıların tümünden üstündür. Fârâbî'ye göre: “Müzik yapmak için yarayan en önemli çalgı insan sesidir, zira Allah yapısıdır... Daha sonra telli çalgılar gelir ve bunların başında ud yer alır” (Bardakçı, 1998). Bu bakımdan, çalgı sınıflandırmasında “cansız” müzik aletleri arasında insan sesi ve hatta dansın yer alması çok dikkat çekicidir. Fârâbî “Kitab Fi’l-hsâ’el-İkâ” eserinde vurma ve kendi tınlar çalgılardan kısaca bahsederek detaylı bir açıklama yapmaz. Bu, o dönemde vurma çalgıların yeterince önemsenmediğinden kaynaklanabilir (Kartomi, 1990: 125-127).

Bugün mevcut kaynaklara dayanarak diyebiliriz ki Fârâbî'nin Ortaçağ İslâm dünyası müzik teorisinde, müziğin temel konuları hakkında verdiği değerli düşünce ve buluşlar, onun izini sürdüren birçok bilim insanının mükemmel teorilerine yol açmıştır. X.-XV. yüzyıllar arasında müzik bilimi üzerine yazılan kitapların temel kaynakları arasında yer almıştır.

2.2. İbn-i Sinâ

İkinci binyıl boyunca Doğuda müzik bilimi alanında yapılan çalışmalar giderek artmaya başlar. Bu bağlamda, Fârâbî çizgisini sürdürenlerden biri de büyük İslâm filozofu İbn-i Sinâ (980-1037) olmuştur. Daha çok tıp adamı, fizikçi, yazar olarak bilinen İbn-i Sinâ'nın müzik alanındaki otoritesi özellikle vurgulanmalıdır. İbn-i Sinâ, kendi yüzyılının müzik anlayışını yansıtan, dünyaca meşhur “Kitâbu’ş-Şifâ” eserinde müzik teorisi, müzikle tedavi ve müzik aletlerine geniş bir yer ayırmış, *Cevamiu İlmi'l-Mûsikâ* bölümünde müziğin tanımı, nota, aralık ve ritim bilgisiyle ilgili konuları ele almıştır. İbn-i Sinâ, eserlerinde sesin oluşumu, tizlik/pestlik, uyum/uyumsuzluk, melodi, ritim gibi müziksel kavramları araştırmış, kendi dönemine ait müzik aletlerini tanıtarak onları akustik ve icrasal yönden inceleyerek, genellikle üfleme, telli ve ritim çalgıları şeklinde üçe sınıflandırmış, bunları da kendi aralarında kategorilere ayırmıştır. Ritmin tanımı ve çeşitleri konusunda Farabi'nin fikirlerini tekrar etmiştir (Shiloah, 1979: 66). Ayrıca “Kitabü'n Necat” ve “Danış-Name” eserlerinde müzikten bahsederek, bilimselliğinin yanında bir sanat dalı olduğunu vurgulamıştır (Ateş, 2014: 93). Müziği teorik ve pratik bağlamda incelediği “Kitabü'l-Necat” eserinde, İbn-i Sinâ müzik aletlerini çalınış yöntemi ve morfolojik yapısına göre sınıflandırarak, telli çalgıları ikiye ayırmıştır. İlk grupta her telin tek sese karşılık verdiği arp türü çalgılar, ikinci gruba ise ud, barbat, tanbur, şahrud gibi tellerine basılarak çalınan pozisyonlu çalgılar dahil edilmiştir. Çalgılarda sadece tellerin adını vermemiş, tellerin üzerindeki seslerin nasıl elde edilebileceğini, hangi parmaklarla ve nasıl basılması gerektiği konularında da ayrıntılı açıklamalarda bulunmuştur. Tellî çalgıların bu çeşitliliği ve derinden incelenmesi, Klasik Arap üslubunda bu aletlerin ne kadar yaygın ve önem verildiğini ortaya koymaktadır. Üfleme çalgılar için de aynı yöntem izlenerek müstakil borulardan oluşan ve boru üzerindeki delik kapatılarak değişik sesler elde edilenler kategorisi oluşturulmuştur (Kartomi, 1990: 129). Bunların yanı sıra, alanında üstün bir müzik anlayışına sahip olduğu bilinen İbn-i Sinâ'nın, bazı kaynaklarda bugün Azerbaycan'da kemançe/kemança, Orta Asya'da gıjak/gıcek gibi değişik adlarla bilinen yarı küre

şeklindeki tekne yapılı çalgının mucidi olduğu da geçmektedir (Klimovich, 1959: 29). Eserlerinde bir nevi Fârâbi'nin müzik anlayışını devam ettiren büyük filozof, O'nun özetlediği düşünceleri daha da genişleterek, kendi sisteminde uygulamıştır. İbn-i Sinâ, müziği sadece matematiksel değil, sosyoloji, psikoloji, poetik, etik ve fizyoloji perspektifinden inceleyerek müzik tarihine sağlam bilimsel bir temel kazandırmıştır. Pythagoras öğretileri doğrultusunda, Orta çağ filozofları müziğin sayılara tabi tutulduğu ve onlarla sık bir bağlantıda olduğu düşüncesiyle onu matematik bilimleri içerisinde ele almışlar (Nasr, 2014: 39). İbn-i Sinâ'nın müzikteki bilimsel seviyesi, çeşitli çalgıları detaylı sınıflandırarak yapısal şekillerini açıkladığı bu değerli çalışmalar, gerek kendi zamanında gerekse daha sonraki dönemlerde birçok bilim insanının ilgi odağı olmuş, eserlerindeki ileri sürdüğü fikirler yüzyıllar boyunca müzikologlara rehberlik etmiştir.

2.3. Safiyyüddîn El- Urmevî

Türk müziği tarihinin gelişiminde yeni bir dönem açtığı söylenebilen 13. yüzyılın ünlü müzik bilginlerinden biri de Safiyyüddîn Urmevî (1224–1294)'dir. Müziği teorik yönüyle araştıran Urmevî, Ortaçağ Doğusunda El Kindi ile başlayan müzik teorisini sistemleştiren önemli kuramcılardan biri olmuştur. Urmevî'nin müzik üzerine ilginç fikirler yürüttüğü iki önemli eseri vardır. Bunlar “Kitab'ül Edvar” ve “Şerefiye Risâlesi”dir. Urmevî, on beş fasıl olarak yazdığı “Kitab'ül-Edvar”ın çeşitli bölümlerinde nağmelerin tarifi, aralıklar ve devirlerin oranları, udun perde sistemi ve tellerinin düzeni, alışılmamış akortlar gibi konuları ele almış, 12 makamın perde cetvelini çıkarmıştır. Beş makaleden oluşan “Şerefiye Risâlesi”nde ise Urmevi, daha çok sesin müziksel ve fiziksel özelliklerinden söz ederek, tellerin titreşimi, ses yüksekliğinin tellere oranı, aralıklar, udun akordu ve perdeler hakkında geniş bilgiler vermiş, çalgıların uzun ya da kısa oluşuna göre sesinin değiştiğini anlatmıştır. Eserde ud en gelişmiş çalgılar arasında yer almakta olup, tellerinin dörtlü aralıklarla ayarı ve konumlarına vurgu yapılmaktadır. “Kuramcı ve mükemmel bir müzisyen olmanın yanında, Urmevî aynı zamanda *nüzhe* (eğlence) ve *muğni* (zevk veren) adlı iki telli müzik aletinin mucididir. “Nüzhe, ceng ve kanun biçiminde tertip edilmiştir. Kırmızı söğüt ağacından yapılan dört köşeli bu çalgının 81 telli vardır. Teller çalgıya üç sesin bir arada akor verebileceği şekilde gerilir. Urmevî'nin rebâb, kânun ve nüzheden esinlenerek icat ettiği muğni çalgısının tel sayısı otuz dokuz olup, her sese üç tel gerilir. Bu çalgı sarıerik ağacından yapılır” (Hüseynova, 2001: 378). Urmevî bir bestekâr olmakla beraber, mükemmel bir ud icracısı olmuştur. “Kitab'ül- Edvar”ın 7.bölümünde özellikle bu alet örneğinde, müziğin teorik ve pratik yönleri, perde ve gam sistemi, aralıklar, ritimler, icra üslupları incelenmiştir. Bodleian Kütüphanesi'nde (Oxford) bulunan 1333-1334 tarihli bu risalenin el yazısı, beş çift tel ve kısa bir sap üzerinde yedi perde olan bu çalgının tasvirini içermektedir.

Devrinin en ünlü müzik kuramcısı olarak kabul edilen Urmevî'nin yapıtları, kendisinden sonra müzik üzerine yazılan birçok çalışma için temel kaynak oluşturmuştur. O'nun eserleri Doğu ve Batı müzikologlar tarafından defalarca yorumlanmış ve açıklanmıştır. Arap müziğinde uzmanlaşmış İngiliz müzikolog Henry George Farmer, Safiyyüddin'i müzik bilimine getirdiği yeni dizge (tablature) sistemi ve hazırladığı cetvelin o zamana kadar yapılmış cetvellerin en mükemmeli olduğunun altını çizerek “Sistemci okulun” kurucusu olarak değerlendirmiştir (Safarova, 1997: 32-33).

2.4. “Kitâbü Keşfü’l-Hümûm ve’l-Kürab Fî Şerhi Âleti’t-Tarab” Eseri

Temel konusu çalgılar olan “Kitâbü Keşfü’l-Hümûm”un yazılış tarihine dair XII. yüzyıldan XV. yüzyıla kadar farklı fikirler mevcutsa da, kitabın 1341’de vefat eden Memlük Meliki Seyfüddîn Ebû Bekr’in kütüphanesi için yazıldığı düşünülürse, muhtemelen eserin XIV. Yüzyılda yazıldığı fikri daha doğru olabilir. Eserde ud, çeng, santur, def, şebbâbe (ney), rebab, şuyabiyye (miskal, mûsikâr), mûsikâ (büyük erganûn), yürgül (küçük erganûn), kanûn, kemençe, mevsûl, borazan, çan, kopuz, şeştar ve tar olarak tam on yedi çalgı adı geçmektedir (Tıraşçı, 2015: 60-61). Genellikle edvarlarda müzik aletleri hakkında bilgi verilirken onlar telli, üfleme, vurmali vb. gibi kategorilere sınıflandırılırlar. “Keşfü’l-Hümûm”da böyle bir kategorize edilmeden bazı çalgılar diğerlerine göre daha üstün bir konumda tutulmuşlardır. Bunların yedisi; ud, çeng, kanûn, tar, şebbâbe, rebab ve şuyabiyye asıl çalgılar olup, yedi yıldızla benzetilmiş, diğer çalgıların ise bu yedi asıl çalgıdan türemiş olduğundan bahsedilmektedir. Asıl yedi çalgı ve türevleri şöyle sıralanmıştır:

1. Ud; Türk kopuzu ondan türemiş ve ona benzer.
2. Kanûn; santur ondan çıkmıştır ve aynen onun gibidir.
3. Acem çengi; Mısır çengi ondan çıkmıştır ve onun çeşididir.
4. Târ; def ondan çıkmıştır ve onun karşılığıdır.
5. Şebbâbe; mevsul ondan çıkmıştır ve onun çeşididir.
6. Rebab; kemençe ondan çıkmıştır.
7. Şuyabiyye’den bir şey türememiştir. Zira o, bir kaç kamıştan yapılmış basit bir çalgıdır. Bu çalgıların her birinin icra yöntemi birbirine benzemez (Tıraşçı, 2015: 61).

Ayrıca, çeng, santur ve miskal (şuyabiyye) çalgısının dünyadaki birçok müzik kültüründe görülen eski çalgılar olmasına rağmen zaman içinde giderek arka plana itilmesi belirtilmiştir. Her üç çalgının gündemden düşmesine, onlarda perdeleri pestleştirip tizleştirmek için gerekli bir mekanizmanın bulunmaması sebep gösterilebilir. Santur ve çengin tellerinin, miskaldaki ise kamışların her birinin yalnızca bir sese karşılık vermesidir. Bundan başka ud, kanun, çeng ve def, her şeyin temelindeki dört sayısından çıkan dört kaideye göre “Keşfü’l-Hümûm”da tercih edilen dört çalgı olarak anılmaktadır. Bu çalgıların diğerlerine göre neden tercih edildiği hakkında bir bilgi olmayıp, yapılan sınıflandırma diğer edvarlardaki çalgı sınıflandırmalarına da benzememektedir (Tıraşçı, 2015: 61). Oysa Kaşânî, “Kenzü’t-Tuhaf “ eserinde benzer bir kategorize yaparak ud, gışek, rebab, mizmar ve bişe’yi “kâmil sazlar” olarak tarif etmiştir. Böyle bir açıklamaya sebep ise, çalgıların icra sırasında makam değişti zaman akort etmeden devam edilebilmesi olmuştur. Nitekim o çağdaki kanunlarda mandal sistemi olmadığı için her makam değişikliğinde çalgının tekrar akort edilmesi gerekiyordu (Yıldız, 2011: 60). “Keşfü’l-Hümûm”, Türk tarih araştırmacısı İbrahim Hakkı Konyalı (1896-1984) tarafından çevrilmiş olsa da basılmamış ve daktiloya da geçirilmemiş bir elyazısı şeklinde olup, karton bir kapak haline getirilerek muhafaza edilmektedir (Bayhan-Ertekin, 2015: 46)

2.5. Hasan Kâşânî

13. yüzyılın sonunda yaşamış Urmevî ile 14. yüzyılın ortaları ve 15. yüzyılın başlarında yaşamış Merâgî arasındaki dönemin müzik anlayışı Hasan Kâşânî (ö.1213/1214)'nin yazmış olduğu “Kenzü't-Tuhaf” adlı müzik risalesi üzerinden incelenebilir. Bu zaman dilimi içerisinde müzikle ilgili tek yazılmış bu eser, dönemin İslam dünyasındaki müzik düşüncesini canlandırma ve aydınlatması bakımından önemli bir kaynak niteliğindedir. Eserde döneminin müzik aletlerini inceleyen Kâşânî, onları *kâmil* (tam, mükemmel) ve *nakıs* (eksik, tamamlanmamış) olarak iki kategoriye ayırır. Kâşânî, mükemmel çalgıları *ud*, *gışek*, *rebab*, *mizmar* ve *bîşe*, nakıs çalgıları ise *çeng*, *nüzhe*, *kanun* ve *mugnî* olarak sınıflandırır (Yıldız, 2011: 98). Böyle bir kategorize, ilerideki dönemlerde hem Merâgî’de (*mukayyedât* ve *mutlakât*) hem de onun “Kitab ül-Edvâr”ını Türkçeye çeviren Şükrullah’da benzer bir şekilde görülür. Şükrullah da, Merâgî’nin *mutlakat* olarak nitelendirdiği ve zaman içinde gündemden düşerek unutulmuş çeng, nüzhe, kanun ve mugnî gibi boş tellerden oluşan çalgıları “eksik çalgılar” adlandırır. Genel olarak “eksik çalgıların” yetersizliği, içinde makam geçkilerinin bulunduğu eserlerin icrası sırasında tekrar akort edilmeye ihtiyaç duyulmasındadır. Makam geçkilerinin olmadığı eserlerde bu çalgıların kullanılması nispeten kolay olmuştur. Bu bakımdan, 19. Yüzyılda uygulanan mandal sistemi sayesinde tüm sesleri icra edebilecek bir yapıya kavuşturulmuş kanun çalgısı bu şekilde yok olmaktan kurtulmuş olduğundan bahsedilse de bu bilgi, o döneme kadar kullanımdan kalkmamasının sebebini açıklamamaktadır. “Kenzü't-Tuhaf”da anlatılan dokuz çalgının her biri için, detaylı şekil tarifi, yapım teknikleri gibi konuları ele alan Kaşani, bölümün sonunda çalgılarda kullanılan tellerin türleri ve özellikleri hakkında bilgiler aktarmıştır. Çalgıları tarif ederken karışık, parmak ve açık parmak gibi doğal ölçü birimleri kullanmıştır. Bugün adı geçen çalgıların bir kısmı kullanılsa dahi, günümüze kadar gelebilenlerin ölçüm ve çizimlerine bakıldığında, büyük farklılıklar olduğu gözlenmektedir. Şüphesiz bu kıyaslama, eserin yazıldığı coğrafyaya bakılarak ve günümüzde bu coğrafyalarda kullanıldığı bilinen sazlar göz önüne alınarak yapılmıştır (Yıldız, 2011: 98).

2.6. Abdülkadir Merâgî

XIV. yüzyılda doğunun müzik alanında yetiştirdiği en büyük isimlerden biri de Abdülkadir Merâgî (1360–1435)'dir. Urmevî'nin en esaslı takipçisi ve “Kitâbu l-Edvâr”ın yorumcusu olan Merâgî, ses sanatına ait çok önemli teorik bilgiler vermiş besteci ve kuramcılardan biridir. O'nun müzik bilimine ait “Câmi ül-Elhân”, “Mekâsıd ül-Elhân”, “Kenz ül-Elhân”, “Şerh ül Edvâr”, “Kitab ül-Edvâr” gibi eserleri, sonraki dönemlerde yazılan müzikoloji kitapları için bir temel kaynak niteliğindedir. Lakin, ne yazık ki eserlerinde titizlikle teknik özelliklerini ve yapım şekillerini anlattığı Anadolu coğrafyasına ait çalgıların büyük çoğunluğu uygarlığın gelişim döneminde ya kaybolmuş ya da önemli ölçüde değişikliklere uğramıştır.

Organolojik perspektiften “Câmiu'l-elhân” en orijinal eserlerden biri olarak bilinmektedir. Müziğin icrasal yönü ve müzik kuramları tartışılan bu çalışmanın çalgılar kısmında Merâgî, Türk müziğinde kullanılan çok sayıda telli, üfleme ve vurma çalgı incelemiş, onları sınıflandırarak yapısal şekli, ses aralıkları, akort düzeni, yapıldığı malzeme ve belli başlı ölçüleri hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Çalgıların bazen dörde ayrıldığını ve gelişimcilik açısından ilk sırada insan sesinin olduğunu, diğerlerinin insan sesinden sonra geldiğini söyleyen Merâgî, çalgıları telli, üfleme ve kendi icadı

olan taslarla levhalar olarak üç gruba ayırmıştır (Bardakçı, 1986: 99). O, çalgıları çalınış tekniği (parmakların delikler/teller üzerindeki konumu) ve morfolojik özelliklerinin (delik/perde olup olmaması) birleşme prensibi üzerine sınıflandırır (Kartomi, 1990: 129). “Telli ve nefesli çalgılar icra şekline göre gruplandırılmıştır. Tellerin üzerine parmakla basarak ya da kamışdaki delikleri parmaklarla kapatıp açarak çalınan, yani pozisyonlu çalgılar *mukayyemat* sınıfına girer. Boş tellerden yahut bitleştirilmiş müstakil kamış ya da borulardan oluşan çalgılara ise, *mutlakat* adı verilmiştir. Yaylı telli çalgılar grubuna ise “mecurut” denir” (Bardakçı, 1986: 101).

Ortaçağda müziğe yönelik çalışmalarda müzik aletleri çoğunlukla telli ve üfleme biçiminde kategorize edilerek, vurma ve kendi tınlar çalgılar için ayrı bir kategori eksikliği uzun süre devam etmiştir. Araştırmacılar zaman zaman vurma çalgılarla ilgili görüşler ortaya koysalar da bu konuda açık tartışmalara girmezler. Zira düşük bir statüde tutulan geleneksel vurma çalgılar ya davul vurup oynayan “alt tabaka” insanların kültürüyle özdeşleştirilmiş ya da gerçek sanat kavramından çok aşağı tutulan “halk müziği” ile ilişkilendirilmişti. Metal idiophone çalgılar ise “çıkardıkları sesler sadece cinleri kovma ve hayaletleri uzaklaştırma ritüellerinde kullanılabileceği” düşüncesiyle büsbütün müzik dışı bırakılmıştı (Shiloah, 2003: 53). Bu bakımdan, “Câmiu'l-elhân”da dikkat edilmesi gereken önemli nokta, Merâgî'nin ilk defa kendi tınlar (idiophone) çalgılar için “Taslar ve Levhalar” adlı ayrı bir grup oluşturmasıdır. O, bu gruba kendi icad ettiği *saz-ı kâsâtı çini* (çini kâseler), *saz-ı elvah* (levhalar çalgısı) ve *kanun-u murassa-i müdevver*'i de dahil eder. *Saz-ı kâsâtı çini*, içerisine belirli ölçüde su konan, pestten tize doğru giderek boyları küçülmekte olan çini kaselere mızrapla vurulmak suretiyle çalınır. İlk olarak Ocak 1378'de Erdebil'de Şeyh Sadreddin'in huzurunda çıkardığı bu çalgı, yetmiş altı adet çini kâseden oluşmaktadır (Bardakçı, 1986: 108-109). Vurma çalgılar grubuna dâhil edilen diğer yeni alet, bugünkü ksilofonun atası sayılan *saz-ı elvah* idi. Yapılan araştırmalardan bu çalgının zaman içinde değişik ülkelerde başka adlar altında farklı türlerinin geliştirildiği bilinmektedir. 15.yy Güney Asya'da benzer bir çalgı olduğundan bahsedilirken mucidinin adı ve yaşadığı yer belirtilmese de muhtemelen bu, Merâgî'nin icat ettiği çalgıdır. Zira Orta Çağda ksilofon tipi çalgılar arasında en mükemmeli *elvah* olduğu bilinmektedir. Bu bakımdan 14.yy sonlarında icat edilen *saz-ı elvah*, ksilofon tipi çalgıların öncüsü sayılabilir (Necefzade, 2010: 194). Eserde tanıtılan bir diğer ilginç telli çalgı *kanun-u murassa-i müdevver*, aynı zamanda *kanun-ı mezkur-ı gayibi*, *saz-ı murassa-ı gayibi* adları ile de anılmaktadır. Şahruda benzeyen ancak onun iki misli uzunluğundaki bir çalgıdır (Özcan, 2014). İçi oyuk ağaçtan yapılmış değirmen taşı şeklindeki gövde üzerine 96 adet tel gerdirilerek her tel bir sese akort edilir. Aletin belirli yerlerine takılan iki ipi çekerek gövdenin hareket ettirildiği, bu arada tellere mızrapla vurulduğunu yazar (Bardakçı, 1986: 110).

Yeni çalgılar icat eden ve ritmik şekiller yaratan Meraği, Doğu müziğindeki tür ve biçimlerin özelliklerini tanımlayan ilk kuramcılarında biri olarak tarihe geçmiştir. Merâgî'nin eserleri organolojik açıdan bilgiler içeren en zengin kaynaktır. Kitaplarında bazısının çizimini, bazısının da sadece ismini vererek, böylece tüm ayrıntılarıyla 46 adet müzik aleti tanıtmış, bunun yanında sadece kendi yaşadığı coğrafya değil, yabancı ülkelerden getirilmiş çalgıları da araştırmıştır. Zira çalgılar arasında bazı Çin, Hint ve Avrupa kökenli (erganun gibi) örneklere de rastlamak mümkündür (Kartomi, 1990: 129).

2.7. Ahmedoğlu Şükrullah

XV. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde müzik çalışmalarının yoğun olduğu önemli bir zaman dilimi olmuştur. Türk dünyasında bu döneme kadar müzik teorisi üzerine kitaplar Arapça ve Farsça yazılıyordu. Bu yüzyıldan itibaren II. Murat'ın emriyle eserlerin bir kısmı Türkçeye tercüme edilir, ayrıca Türkçe müzik kuramları üzerine yeni eserler yazılmaya başlar (Kamiloğlu, 2008: 171). Bu çalışmalarda emeği geçen isimlerden biri de Ahmedoğlu Şükrullah (1388-1470) olmuştur. Dönemin müzik kuramcısı, tarihçi, bilim ve devlet adamı olan Şükrullah'ın II. Murad ve Fatih zamanlarında yaşamış olduğu sanılmaktadır. Urmevî'nin "Kitab'ül Edvar" eserini Türkçe'ye çeviren Şükrullah, ses sistemi, makamlar ve ritimler hakkında bilgilerin yanı sıra bu yüzyılda Osmanlılarda kullanılan ud, rebab, mizmar, çeng, kanun gibi birçok müzik aleti hakkında da önemli açıklamalar vermiştir (Demir, 2012: 7). Bu yönüyle "Edvâr-ı Mûsikî", önemli bir organolojik kaynaktır. Şükrullah, "Kitab'ül Edvar"ı salt birebir çevirisini yapmamış, tercümesinin sonuna o dönemin müzik kuramları ve Türk müziğinde kullanılan çalgılarla ilgili 21 fasıldan oluşan eklemelerle kendi fikirlerini de yansıtmıştır. Daha önce Doğu müzik literatüründe çalgı yapım teknikleri ile ilgili Türkçe esere rastlanmamaktaydı. Dönemin müzik üzerine yazılan eserlerinde çalgı metotlarıyla ilgili araştırmalar olsa bile, çalgı yapımına ait bilgiler, sadece Şükrullah'ın "Edvâr-ı Mûsikî"de ele alınarak incelenmiştir. Eser, gerçek anlamda döneme ait yazmalar arasında önemli bir boşluğu doldurarak yaşadığı dönem itibarıyla seçkin bir yere sahiptir. Eserin ilk on beş faslı Urmevî'nin "Kitâbu'l-Edvâr" eserinin Türkçe tercümesi olup, on altıncı fasıldan itibaren Türk müziğinde kullanılan birçok telli ve üfleme çalgının hangi ağaçtan ve nasıl yapılacağından bahsedilmektedir. Telli çalgılarda tellerin nasıl ve kaçar tane takılacağı, hangi seslere akort edileceği gösterilmiş, çalınış yöntemleri anlatılmıştır. İlerideki bölümlerde tellerin yapım tekniği ve görüleceği işlemlere dair bilgiler verilmiştir. Çalgı yapımıyla ilgili derin bilgisi, aynı zamanda Şükrullah'ın bu alanda deneyim sahibi olduğunu düşündürmektedir. Bu yönüyle eser, Türk müziği aletlerinin yapım ve tel özelliklerine anlatan Osmanlılarda ilk organoloji çalışma olarak nitelendirilebilir (Kamiloğlu, 2008: 171). "Edvâr-ı Mûsikî"nin kayda değer özelliklerinden birisi de Şükrullah'ın bazı önemli konuların sadece bu kitapta yazmış olmasıdır. Örneğin, otuz ve otuz birinci fasıllarda insan sesini incelemeye alarak, sesi açan ve bozan nesnelere bahsetmiştir ki bu konu o dönemde sadece Şükrullah'ın kitabında işlenmiş olup, diğer teori kitaplarında bu konuyla ilgili pek bilgiler bulunmamaktadır (Kamiloğlu, 2008: 183-184).

Yaşadığı dönemin tarihi, kültürü, sanatı ve müziğini günümüze aktarıp aydınlattığı eserleriyle Şükrullah, bilim dünyasına önemli katkılar yapmıştır. Müzik üzerine yazılan eserlerin anlaşılmasında zorluk çekildiğinden bunları anlaşılır hale getirmek için elinden gelen bütün gayreti sarf eden Şükrullah'ın özellikle çalgı yapımıyla ilgili yazdığı bölümler ilk Türkçe yazılan eser olmasından dolayı önemli bir yere sahiptir (Kamiloğlu, 2008: 171).

2.8. Taşköprüzâde İsamüddin Ahmed Efendi

16.yüzyılda müziği bilimsel bir disiplin olarak ele alan, Osmanlı bilim dünyasının en seçkin temsilcilerinden eğitimci ve ansiklopedist Taşköprüzâde İsamüddin Ahmed Efendi (1495–1561) olmuştur. O, dil, mantık, dinî ilimler, tarih, bilim tarihi, tıp ve

matematik alanında kırka yakın eser yazmıştır. Taşköprîzâde, müzik bilimine “Miftahüs-saade” ve “Medinetül-Ulum” adlı iki eserinde yer vermiştir. Bunlardan en gelişmişlerinden biri “Miftâh el-saâde ve misbâh el-siyâde fi mevzûât-i el-ulûm” ansiklopedisinde, Taşköprîzâde Osmanlı bilim geleneğinde ortaya çıkan tartışma ve eleştirileri kendi içinde inceleyerek belli bir teoriye dönüştürmüştür. Bilimlerin sınıflandırılması biçiminde kaleme alınan bu eser, sadece felsefî bir sınıflandırma olmayıp, aynı zamanda her bilim dalına ait bibliyografik bir çalışma niteliğindedir (Fazlıoğlu, 1999: 122-124). Kitapta bilimlerin her biri *devha* (büyük, ulu ağaç) olarak yedi kısımda sınıflandırılır. Taşköprîzâde, bilim ve branşlar arasındaki karşılaştırmayı ağaç dalları şeklinde tanıtarak, çalgıları müzik ve sanat dünyasının geniş, aynı zamanda karmaşık bir parçası olarak yorumlamıştır. “Yedi büyük ağaç” şeklinde temsil ettiği on beş sanat ve bilimin her biri için şubeler oluşturarak “dallara” ayırmış, böylece Türk bilim tarihinde ilk olarak ağaç dallandırması şeklinde bir sınıflandırma hazırlamıştır. Eserin müziğe ait bölümünde müziğin faydalarından bahseden Taşköprîzâde, müziğin temel unsurları olan melodi ve ritim, çalgıların icadı, besteleme nitelikleri gibi konuları içeren müzik bilimini teorik ve pratik olmak üzere ikiye ayırır. Müzik bilimine ait dördüncü ağacın dokuzuncu dalı, çalgı müziği (İlmu’l-Âlâti’l-Acîbeti’l-Mûsikâriyye), dans (İlmu’r Raks) ve ritim (İlmu’l-Gunc) sanatını içeren üç bölümden oluşmaktadır. Taşköprîzâde, çalgı müziği bölümünde ud, ney, kanun ve bazı üfleme çalgıların yanı sıra sık sık gördüğü ve duyduğu erganun çalgısının özelliklerinden, nasıl yapılacağından ve nasıl kullanılacağını anlatsa da vurma çalgılar konusuna değinmez. Ilmu’r Raks bölümünde, müziğin ahengine uyularak icra edilen danslardan, bu dansların nasıl icra edileceği üzerine incelemeler yapar. Nâz, işve ve cilve anlamına gelen Ilmu’l-Gunc bölümünde, kadınların yüz ve saçlarının süsünden ve onların ritmik güzel hareketlerinden bahseden bir bilim olduğunu vurgular (Kartomi, 1990: 130, Çaldak, 2005: 131).

Osmanlı toplumunun bilim ve kültür yaşamını etkileyen gelenekçi bir düşünce ve yaklaşımlarıyla Taşköprîzâde, eserlerinde müzik üzerine açtığı tartışmalarıyla müziğin tanımı, çalgıların yapısı, çalınış yöntemi gibi kriterlerle ele almış, kendi sistemi içerisinde müziğe bir bilim olarak özel bir yer vererek, konuya bağlı bölümleri geniş bir şekilde işlemiştir. İlk bakışta tuhaf gibi görünen Taşköprîzâde’nin açıklamaları, onun yetersizliğinden değil, o dönemde hâkim olan sanat anlayışından kaynaklanmaktadır. Bugün, müzikolojide bir takım gelişmeler sonucu bu incelemelerin bazıları güncelliğini yitirmiş olsa da, İslâm dünyasında bilimsel konuların kategorize edilmesi bakımından, Taşköprîzâde’nin sınıflandırmasından daha ayrıntılı bir sistem bulunmamaktadır.

2.9. Evliya Çelebi

17. yüzyıl Türk müzik tarihinde çalgılara ilişkin bilgi edinilmesi hususunda, kırk yılı aşkın süreyle Osmanlı topraklarını gezmiş coğrafyacı, tarihçi ve etnograf Evliya Çelebi (1611-1682)’nin “Seyahatnâme”si mükemmel bir kaynak konumundadır. Bu eserinde Çelebi, doğup büyüdüğü İstanbul’un müzik hayatı, şehir müzisyenleri ve dönemin çalgılarına ait detaylı açıklamalar vermekle birlikte, gezdiği yabancı ülkelerin müzik sanatına ilişkin zengin bilgiler toplamıştır. İstanbul’un müzik yaşamından bahsederken şehirde yüzlerce şarkıcı, müzisyen ve çalgı yapımcısı bulunduğunu, askeri takımların bile kendi müzik dernekleri olduğundan bahsetmiştir. Sultan IV. Murad’ın önünden esnaf loncalarının geçişini anlatırken, müzisyenlerin, çalgı yapımcılarının,

şarkıcıların tam dökümünü çıkarmış, yüze kadar çalgı adını belirtmiştir. Ne yazık ki eserde adı geçen bu çalgıların çoğu, günümüze dek ulaşmamış, tarihe gömülmüştür. Bunun bir nedeni, 19. yüzyılda Batılılaşma sürecinin giderek artması sonucu Avrupa çalgılarının yaygınlaşmaya başlaması olduğu söylenebilir (Şavk, 2011: 43). “Seyahatnâme”de bahsettiği batı müzik aletleri Evliya Çelebi’nin, müzik birikiminin bir başka göstergesidir. Eserde, Türk Müziği çalgılarının yanında trompet, organon gibi birçok batı kökenli çalgı hakkında gözlem ve değerlendirmeleri yer almaktadır. “Seyahatnâme”nin birinci cildinde, Türklerin organun/organon dedikleri Hıristiyan dinî müziğinin önemli çalgısı olan kilise orgu hakkında bilgiler ve açıklamalar veren Çelebi, eserin altıncı ve yedinci ciltlerinde kiliselerden bahsederken çalgının tasvirlerini sunmuştur: “Bu organon 300 adet rüzgâr düdüğü sazlarıdır, her kilisede birer müezzin mahfilleri üzere anılan sazlar donatılıp iki adet körükleri camus derilerindedir. Her körüğü onar rahip çeker, bir körük inip bir körük kalkıp rüzgârları birer sanat ile bu süslenen sazların çarhlarına dokunup çalar. Ağızla çalınacak sazlara yine körüklerin rüzgârı isabet edip çaldıkta her sazın yine deliklerine güderiden parmak gibi şeyler deliklere basıp usul ile ses verir” (Kahraman-Dağlı, 2003: 625-626). Çelebi, bundan başka eserde 16. ve 17. yüzyıllarda prenslerin ve düklerin bahçelerini süsleyen hidrolik mekanizma sayesinde otomatik çalışan diğer bir orgdan söz eder. Değiştirilebilir bir silindirin üzerindeki kabartma pimler sayesinde mekanik olarak bazı müzik eserleri seslendirebilen bu tip otomatik müzik aletleri, 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar varlıklarını devam ettirmiştir. Su organının Evliya Çelebi tarafından yapılan tarifinde, seyyah tanımadığı çalgıların seslerini o dönemde Türk müziğinde kullanılan çalgılar üzerinden anlatır. Bu tarife göre, Çelebi’nin dinlediği müziklerde en azından arp, yaylı ve üfleme çalgılar yer almaktadır (Tutu, 2011: 217). “Seyahetname”de dikkat çeken bir diğer önemli husus, Çelebi’nin adını bilmediği yabancı üfleme çalgılar için “düdük” tanımını kullanmasıdır. O, Türk çalgılarını zurna, ney, kaval, balaban, keremay olarak adlandırdığı halde yabancı çalgılar için “Arabi düdük”, “Macar düdüğü”, “mız-mız düdüğü”, “kaba düdük” gibi ifadelerle başvurmuştur (Soltanlı, 2015: 12). Çelebi’nin Osmanlı ordusundaki çalgılar hakkında verdiği bilgiler özellikle değerlidir. Savaş sırasında dans melodileri ve marşlar tercih eden Türkler, böylece Avrupalılar arasında yeni ritimler ve müzik aletlerini yayarlar. Türklerin bagetle çaldıkları büyük davullar, bir bakıma gelecekte Avrupa orkestralarında *timpani* çalgısının ortaya çıkmasına vesile olmuştur (Hüseynov, 2009: 5).

SONUÇ

Müzik kültürünün önemli bir halkası olan çalgılar, bir halkın tarihi, kültürü ve maneviyat anıtı olarak müzik sanatının geçmişi ile geleceğini ilişkilendiren önemli unsurlardan biridir. Doğu müziğine özgü duygusal ses tınısına, ritmine, usulüne uygun müzik aletleri uzun tarihi bir gelişim yolu geçerek geleneksel müzik icracılığının ve yaratıcılığının birçok özelliğini günümüze kadar getirebilmiştir. Bu kültürel inciler, Doğuya mahsus genetik bir yeteneğin kanıtı olup, bugün de milli müzik düşüncesinin esas özelliklerini temsil etmektedir. Doğu felsefesi ile birlikte doğan müzik sanatı güzel sanatların ayrılmaz parçası haline gelerek, İslam medeniyeti kapsamında eşsiz eserlerle dünya müziği hazinesi yazılı kaynakları arasında yerini almıştır. Günümüz müzikolojisi, uzun bir süreçten geçerek pek çok müzik bilimcisinin ortak emekleri sonucu ortaya çıkmıştır. Orta çağ müzik tarihinde derin izler bırakmış Türk İslam filozofların çalışmalarını incelediğimizde, nasıl şaşırtıcı ve muhteşem bir kültüre sahip olduğumuzu

açık bir şekilde görmekteyiz. Doğunun önde gelen filozofları fen ve sosyal bilimler alanında yaptıkları araştırmalarla birlikte, günümüze kültür ve sanat üzerine dev yapıtlar bırakmışlardır. Bu bilim insanları felsefe, tıp, gökbilimleri alanlarındaki çalışmaların yanı sıra, müzik üzerine de derinlemesine çalışmalar ortaya koymuşlardır. Müzik alanında yaptıkları araştırmalarla çalgı kültürü hakkında genel bir görüş ortaya koyarak, sesin oluşumu, çalgıların yapımı, akort şekli, çalınış yöntemleri ve morfolojik sınıflandırma gibi değişik konularda yeni fikirler üretmişlerdir. Bu çalışmalarda farklı oluşumlar ortaya çıkarılarak yıllar sonra Avrupa’da ortaya çıkacak organolojinin temelini atmış oldukları anlaşılmaktadır.

YÖNTEM VE TARTIŞMA

Bu çalışmanın amacı doğu organoloji tarihi ile ilgili literatürdeki boşluğu bir nebze de olsa doldurmak, bu konuda yapılacak olan araştırmalara kaynak oluşturarak katkı sağlamaktır. Organoloji literatürü açısından müzik kurumlarında eğitim gören öğrenciler için bilimsel bir kaynak oluşturacağı, ayrıca akademisyenleri ve araştırmacıları konuyla ilişkin yapacak çalışmalarında yönlendirme açısından yardımcı olacağı araştırmanın önemini ortaya koymaktadır.

Nitel araştırma yönteminden yararlanan bu çalışmada, X.-XVII. yüzyıllarda yaşamış Müslüman bilim insanlarının, müzik alanında çalgılar üzerine yaptıkları eserlerin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu zaman diliminde yapılan araştırmaların ortak benzerliklerinden ve farklılıklarından yola çıkarak karşılaştırmalı olarak incelenmiş ve bunun sonucunda elde edilen bulgulardan tartışmalar öne sürülmüştür. Araştırmanın bulguları literatür taraması yoluyla elde edilmiştir. Bu bağlamda araştırma genel bir tarama modelindedir. Veri toplama teknikleri olarak, çalışmada yazılı kaynaklar kullanılmıştır. Bilimsel makaleler ve kitaplar bu araştırmanın verilerini oluşturmaktadır. Elde edilen nitel veriler içerik analizine tabi tutulmuş, yorumlanarak sonuçlara ulaşılmıştır. Araştırma Orta çağ Doğusunda yaşamış Müslüman filozofların eserlerinin incelenmesi ve çalgı bilimi oluşumundaki katkıları ile sınırlandırılmıştır.

Çalışmalarda farklı dönemlerde Türk filozofların müzik üzerine yazdıkları eserlerin bir bölümünde ayrıntılı bir şekilde müzik aletlerini de inceledikleri tespit edilmektedir. Türk bilim insanlarının müziğe bakış açılarını yaşadıkları dönem perspektifinden değerlendirdikte tespit edilen noktalar şu şekilde sıralanabilir:

- ✓ Doğuda ilk müzik yazılarının temeli Grek kaynaklarından elde edilmiştir. Müslüman toplumda ilk yazılı kaynaklar Antik Yunan düşünürlerinin müzik eserlerinin tercümesi ortaya çıkmıştır.
- ✓ Araştırmacıların ortak noktaları müziğin temelleri, sesin fiziği, perdeler ve aralıklar, onların sayısal oranları şeklinde sıralanırken; aralarındaki bariz farklılıklar ise değişik dönemlerde yaşadıklarından dolayı müziğe bakış açılarının ve uyguladığı yöntemlerin de farklı olduğu ifade edilebilir.
- ✓ Bundan başka ortak bir benzerlik, genellikle teorik ve pratik müzik eğitiminde telli çalgıların diğerlerine göre daha üstün bir role sahip olduğunu savunarak ud ve tanburda örneklendirme yapılmasıdır.

- ✓ Yapılan her bir araştırma kendisinden sonra gelecek bir eserin düşünce veya birikim başlangıcını oluşturduğu için genelde bu çalışmaları birbirinden bağımsız düşünmek imkânsızdır.

X. yüzyılda Farâbî ile başlamış olan Türk müziği kuramları ve çalgı araştırmaları daha sonra pek çok ünlü bilginlerin çalışmalarıyla sistemli bir şekil almıştır. Müziğin fizik temellerini inceleyen ve çalgılar hakkında kapsamlı araştırmalar yapan Farâbî, kendi dönemine ait başta ud ve tanbur olmakla birçok çalgı hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Bu bakımdan, O'nun “Kitâbu'l-Mûsikâ'l-Kebîr” eseri dünya müzik tarihinde önemli bir yeri vardır. Farâbî okulunun devamcılarında olan İbn-i Sînâ kendi teorisinde Farâbî'nin fikirlerini daha da genişletmiş, dünyaca ünlü “Kitâbu'ş-Şifâ” eserinde müziğin tıpla olan ilişkisinde hastalıklar tedavisindeki önemli rolüne değinmiş, çeşitli çalgıların detaylı sınıflandırmasını yaparak açıklamalarını vermiştir. XI-XII. yüzyıllar müzik eserleri konusunda verimsiz bir dönem gibi nitelendirilebilir. Müzik üzerine çalışmalar, XIII. yüzyılda sistemci okul kurucularından Urmevî ile devam etmiştir. Urmevî müziğin pratik yönleri üzerinde durarak bu konuda ortaya yenilikler çıkarmış, ses aralıkları, çalgıların yapımı, akort düzeni gibi müzikal konuları incelemiştir. XIV. yüzyıldan itibaren yazılan eserlerde El-Kindi, Farabi ve İbn-i Sina ve Urmevi'nin çalışmaları referans konumunda durduğu tespit edilmektedir. Çalgılar konusunda günümüze ulaşan önemli eserlerden biri de “Kitâbü Keşfü'l-Hümûm Ve'l-Kürab Fî Şerhi Âleti't-Tarab” anonim çalışmasıdır. XIV. yüzyılda kaleme alındığı düşünülen bu araştırmada, genellikle Fârâbî'ni kaynak gösteren yazarın, ayrıca Antik Yunan düşünürlerinin eserlerinden etkilendiği de hissedilmektedir. Bu yüzyılda döneminin çalgıları hakkında kapsamlı bilgi veren bir diğer bilimci Hasan Kâşânî olmuştur. Bu bakımdan “Kenzü't-Tuhaf” risalesi oldukça kıymetli bir eserdir. Kâşânî, “mükemmel” ve “eksik” olarak ikiye ayırdığı çalgıların tamamını şekilleriyle, ölçüleriyle, yapım malzemeleri ve icra yöntemleriyle ayrıntılı olarak ele almıştır. Bu eser sayesinde, hem dönemin çalgılarının günümüzdeki biçiminden farklarını görebilir, hem de tarihsel süreçte unutulmuş ve gündemden düşen çalgılar hakkında fikir edinebiliriz. Ortaçağ organolojik literatür bakımından en değerli ve en geniş bilgiler Safiyüddin Urmevî ve Abdülkadir Merâgî'nin risalelerinde rastlanmaktadır. XIV.-XV. Yüzyıllarda yapılan araştırmalar arasında Merâgî'nin “Câmiü'l-Elhân” eseri organolojik bakımdan çok önemli bir boşluğu doldurmuştur. Doğu coğrafyasında mevcut olan birçok müzik aleti hakkında detaylı bilgiler veren Merâgî'nin eserleri sayesinde, dönemin müzik kültürü hakkında örnek görüntüler oluşturmak mümkün olmaktadır. XV. yüzyıla kadar yazılan eserler Arapça ve Farsça iken XV. yüzyıldan itibaren Türkçe eserler kaleme alınmaya başlamıştır. Bu devirde birçok bilgin müziğin gelişimine ve teorik çalışmaların derinlik kazanmasına katkıda bulunmuşlardır. Bu yüzyılın bilim insanı Ahmedoğlu Şükrullah'ın çalgılarla ilgili ilk Türkçe kaynaklardan biri olan “Kitab'ül Edvar”ı yazması ve çalgı yapımından bahseden ilk Türkçe eser olması yönünden ayrı bir yeri ve önemi vardır. Zira Şükrullah'a kadar yazılan müzik teorisi kitaplarında çalgılara yeterince yer verilmediği görülmektedir. Çalışmadaki bir başka önemli isim Taşköprizâde İsamüddin Ahmed Efendi'dir. Taşköprizâde, “Miftâh el-saâde ve misbâh el-siyâde fî mevzûât-i el-ulûm” ansiklopedisinde bilimsel ve kültürel bir düşünce ve yaklaşımlarıyla kendinden önceki müzikologlardan farklı olarak kendi sisteminde müziğe bir bilim olarak özel bir yer vermiş, çalgılara ait bölümleri geniş bir şekilde incelemiştir. 17. yüzyılda Osmanlı döneminin ünlü Türk seyyahı Evliya Çelebi'nin yazmış olduğu “Seyahatnâme”, geniş

kapsamlı bir eser olmakla müzikologların dikkat merkezinde durmuş, o dönemin çalgılarına ait yapılan pek çok araştırmaya kaynaklık etmiştir.

Son olarak şunu belirtmek gerekir ki, bugün Orta Çağ doğusunda yaşamış İslam bilginlerinin dünya müzik literatürünün oluşmasında ve gelişmesinde önemli bir rol oynadıkları cesaretle söylenebilir. Onların bize bıraktığı müzikal ve kuramsal mirası derinden araştırırken, bugünkü müzikoloji için bu insanlara çok şey borçlu olduğumuzu bilhassa belirtmek gerekir. İnsanlar arasındaki akıl ve anlayışın zaferi uğruna, bilim, kültür ve sanatta eşsiz örnekler üreterek, böylece tüm insanlığın ortak dili olan müzik biliminin daha da gelişmesini sağlamışlar. Genellikle Orta çağ İslam dünyasının müzik anlayışı üzerine yorum yaparken, günümüz müzik algısından farklı olarak, o dönemdeki düşünceye göre müziği araştırma biçiminin daha geniş ve diğer bilimlerle ilişkilerinin yüksek düzeyde olduğu da dikkatten kaçmamalıdır. Müzik, bir icra sanatı olmakla birlikte, daha belirgin sistematik yaklaşımlarla ele alınarak, farklı düşünmeye yönlendiren üst düzey bir inceleme alanı olarak görülmelidir. Konuya bu açıdan bakıldığında, müzik üzerine önemli eserler ve fikirler üretmiş Doğu filozofların çalışmaları ve buna ilişkin düşüncelerinin daha iyi anlaşılacağı mümkündür.

KAYNAKÇA

- Abdullayeva, Saadet. (2002). *Azerbaycan Halk Çalgıları*. Musikişünaslık-organoloji tedgigat. Bakü: Adiloğlu.
- Akpınar, H.(2001). Musikişinas Bir Filozof Olarak Fârâbî. Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 8 (8), 177-185.
- Ata, Mustafa Y. (2007). “Müziksel Bilim-Bilimsel Müzik”. *Matematik, Mantık ve Felsefe 5. Ulusal Sempozyumu*. İstanbul Kültür Üniversitesi, 11-14 Eylül 2007, Foça.
- Ateş, E. (2014). Klâsikten Neoklâsiğe Mûsikî Medeniyetimiz, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2014/1, Sayı: 32, S.93
- Bardakçı, Murat. (1986). *Maragali Abdülkadir*. Pan Yayıncılık. İstanbul: Kent Basımevi.
- Bardakçı, Murat. (1998). “Sesini hiç duymadığımız çalgılar”. *Hürriyet gazetesi*.
- Başer, Fatma Âdile. (2006). “Türk Halk ve Klasik Müziklerinin Oluşum ve İlişkilerine Tarihten Bakmak”. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, ISSN: 1303-5134, Yayımlanma Tarihi: 14 Nisan, Cilt:3 Sayı:1 Yıl:2006.
- Bayhan A. Ali, Ertekin M. Zahir. (2015). Eserlere Adanmış Bir Hayat: İbrahim Hakkı Konyalı Hayatı Ve Eserleri, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları: no.7, Şehirlerin Sevdalısı İbrahim Hakkı Konyalı Armağanı*, Konya.
- Çaldak, S. (2005). Taşköprüzâde'nin Mevzû'âtı'lulûm'undaki İlimler Tasnîfi Üzerine, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 2 Sayfa: 115-146
- Fazlıoğlu, İhsan. (1999).” Ahmed Efendi (Taşköprülü-zâde). Yaşamları ve Yapıtlarıyla”. *Osmanlılar Ansiklopedisi*, c. I. İstanbul. s. 122-124.
- Kahraman, Seyit Ali., Dağlı, Yücel. (2003). Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, C.1, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hüseynov, Arif. (2009). “Azerbaycan” gazetesi, 2009, 12 Temmuz, s. 5.
- Hüseynova, Ganire. (2001). “Cenk'ten Arp'a: Bir Türk Sazının Tarihçesi”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı:11, s.373-383.
- Kamiloğlu, Ramazan.(2008). Amasyalı (Ahmedoğlu) Şükrullah'ın Hayatı ve Eserleri, *Hikmet Yurdu* Yıl:1, S.2, (Temmuz-Aralık-2008) ss. 91-98
- Kartomi, Margaret J. (1990). *On Concepts and Classifications of Musical Instruments*. University of Chicago Press.
- Klimovich, Lucian. (1959). *Khrestomatiya po literature narodov SSSR: Literatura: Azerbaydjanskaya, Tadjikskaya, Uzbekskaya, Turkmenskaya, Kazakhskaya, Kirgizskaya. Dlya Vyshikh Uchebnykh Zavedeniy*, Moskva: Gosudarstvennoe uchebno-pedagogicheskoe izdatelstvo Ministerstva Prosvesheniya
- Nasr, Seyyid Huseyn. (2014). *Filosofy İslama: Avitsenna (İbn Simna), as-Sukhravardi, İbn Arabi*, Moskva: OOO Sadra
- Necefzade, Abasqulu. (2007). *Halk Çalgılarının Tedris Metodu*. Azerbaycan Milli Konservatoriyası.
- Özalp, M. Nazmi, *Türk Müsikîsi Tarihi*, M.E. B. Yayınları, Ankara 2000, c. I.
- Safarova, Zemfira. (1997). ”Hypotheses of Early Azeri Scholars”. *Azerbaijan international journal*. Winter 5.4, pp., 32-33.
- Soltanlı, S. (2015). *Medeniyet gazetesi*,2015, 15Temmuz,s.12.
- Shiloah, Amnon. (2003). *Music in the World of Islam*. Wayne State University Press.
- Şavk, Ülkü Çelik. (2011). *Sorularla Evliya Çelebi, İnsanlık tarihine yön veren 20 kişiden biri*. Hacettepe Üniversitesi: Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Tıraşçı, M. (2015). Keşfü'l-Hümûm Ve'l-Kürab Fî Şerhi Âleti't -Tarab İsimli

Anonim Musiki Eserinde Çalgılar, *Rast Müzikoloji Dergisi*, Cilt III, Sayı 1 (2015), s.59-79

Tutu, Sıtkı Bahadır. (2011). Evliya Çelebi'nin Kaleminden Batılı Müzik Unsurları, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XI/2 (Kış 2011), s.215-226.

Demir, Arif. (2012). Fatih Sultan Mehmed Dönemi Mûsikî Nazariyatçıları ve Eserleri, *İslâmi Araştırmalar Dergisi*, 2012 23. cilt - 1. Sayı, ss.1-9

Yıldız, Z. (2011). 14. yüzyılda musiki tasavvuru: Hasan Kâşânî'nin "Kenzü't-Tuhaf" adlı eseri. *İnsan ve Toplum*, 1 (2), 87-109.

İnternet kaynakları:

<https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=380572&/Turk-Musikisinin-Abide>

Sahsiyetlerinden-Abdulkadir-I-Meragi/-Yrd.-Doc.-Dr.-Nuri-Ozcan, 18/11/2014